

SAYI 35 • 2010

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

II. Meşrutiyet Döneminde Dârülfünûn'da Alman İlim Adamları

Nurettin Gemici*

Meşrutiyet dönemi ve öncesinde Türk aydınları arasında devletin kuruluşu noktasında model ülke arayışları olduğu bilinmektedir. Gündelik hayatın çeşitli safhalarında kendini gösteren Fransa hayranlığı ve gündelik konuşma ve resmî yazışmalarda Fransızca kullanma merakı böyle bir anlayışın dışı durumundan başka bir şey değildir. Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Paris izlenimleri Fransa'nın model olarak alınmasında ilk etkilenmeleri gözler önüne sererse de Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde bu etkilenmenin daha eski tarihli izlerini bulmak mümkündür.

Tanzimat'la birlikte öne çıkan Fransız modeli ve tarzı etkisini uzun zaman sürdürmüş, 1905'te üstünlüğünü geçici dahi olsa Rusya'yı mağlup eden Japonlara bırakmış, ancak bu konu aydınlar arasında daha neticeye bağlanmadan Almanya modeli gündeme gelmiştir. 1870 yılında Prens Bismarck önderliğinde birliğini tamamlayan Almanya'nın sömürgecilikte geri kalmışlığını telafi için Doğu'ya açılım politikası II. Abdülhamit döneminde bariz bir hal aldı. Aydınlarımızın Almanya ziyaretleri¹ ile başlayan bu etkileşim önce Tekin Alp'in *Bilgi Mecmuası*'ndaki

1 Klaus, Kreiser, "Damenbaeder und Kanonengießereien. Zur Osmanischen Studienreise nach Deutschland, Juni/Juli 1911", ed. K. Kreiser, C. Neumann, *Das Osmanische Reich in seinen Archivalien und Chroniken*. Beirut, 1997, s.85-112, "Unfeierliche Beiträge zu 100 Jahren Orientalistik in Deutschland", *Orientierungen Neue Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen der Universität Bonn*, 1/1989, 25-36.

yazılarıyla² ve I. Dünya savaşındaki müttefik oluşumuzla birlikte Mehmet Akif Ersoy'un Safahat'ında Berlin'i anlatan satırlarıyla belirgin hale gelmiştir. Bu hayranlık I. Dünya savaşı sonunda mağlubiyetimizle birlikte yerini İngiliz ve Amerikan muhipliğine bırakmıştır. O dönemlerde pek revaçta olan Japonya dışında doğulu bir ülke olarak Rusya'nın model alınması daha geç bir dönemde ve 1917 Devrimi sonrası Sovyet rejimine tekabül eder. Bütün bu çalkantılar arasında ortaya çıkan Alman hayranlığının doruğa ulaşması, I. Dünya savaşı sırasında İstanbul'da bulunan ülkenin tek Üniversitesi'ne katkıda bulunmak üzere Alman bilim adamlarının davet edilmeleriyle yaşanmış olup, bunu bu konuda atılan önemli ve ilk adım olarak saymak yerinde olacaktır.

Türkiye ile Alman dünyası arasındaki münasebetler yüzyılları aşan bir zaman dilimi içinde savaş ve barış arasında geçen çeşitli değişkenliklerle süregelmiştir. 19. Asrın son çeyreğine girilirken özellikle sömürge paylaşımında devre dışı bırakılmış olan Almanya'nın Osmanlı devletini yanına çekebilmek için sergilediği "*hırs ve tutkularını sabırla ve ustalıkla örten dostane*" yaklaşımlarına karşılık, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya gibi rakiplerinin Osmanlı'ya "*Hasta Adam*" muamelesinde bulunmaları, iki ülke arasında yoğun iktisadî, kültürel, siyasî ve askerî ittifakları içeren köklü ilişkilerin hızlı bir biçimde ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Sultan II. Abdülhamit'le birlikte hızla gelişen Türk-Alman dostluğu kısa zamanda askerî sahada yapılan ortak anlaşmalardan eğitim-öğretim amaçlı ortaklaşa programlar yürütme noktasına ulaşmıştır.

Dârülfünûnun devamı mahiyetinde olan İstanbul Üniversitesi'ne ikinci dönemde yani 1933 sonrası Alman ilim adamlarının sağlamış olduğu katkı hiç şüphesiz daha kapsamlıdır. II. Dönemde gelenlerin kalış süresi ve sayısal çoğunluğu göz önüne alınırsa bu eğitim desteği daha iyi hissedilmektedir. Kısaca bir fikir verebilmek amacıyla çalışmamızın sonunda bu katkıların karşılaştırılmasına yer verilecektir.

Yine bu çalışmada konu itibarıyla yakın tarihimizdeki en önemli yüksek eğitim kurumu olan Dârülfünûnun gelişiminde önemli bir yere sahip Alman ilim adamlarının ilmî faaliyetlerinin yansımalarının değerlendirilmesi

2 Nurettin Gemici, "Germanofil Olarak Moiz Kohen'in Veya Kendi İsimlendirmesiyle Tekin Alp'in Alman Hayranlığı", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2009, s. 1290-1322.

hedef olarak benimsenmiştir. Dârülfünûndaki Alman ilim adamlarının çalışmaları, geliş biçimleri, yaşadıkları ve tecrübeleri üzerine son senelerde bazı çalışmalar yapıldığı ve konunun farklı açılardan ele alındığı bilinmektedir. Bu çalışmalarda ortak vurgu, II. Meşrutiyet'ten sonra Dârülfünûna gelen Alman profesörlerin kısa bir süre içinde Eğitim-Öğretim anlayışımız başta olmak üzere kurumsallaşmak ve pratik uygulamaların gerçekleştiği laboratuvar, enstitü gibi müesseselerin tesisindeki öncü rolleri olduğu gerçeğinin altını çizmektir. Bu ilk dönemde Dârülfünûn'da görev yapan Alman ilim adamlarının ilmî çabalarının II. Dönem diye adlandırdığımız 1933 sonrası gelen Alman ilim adamlarının İstanbul Üniversitesi'nde gerçekleştirdikleri ilmî faaliyetlerinin nüvesini oluşturduğu da bir hakikattir.

Dârülfünûnda Alman Profesörler Projesi

Dârülfünûna Alman mütehasısların getirilmesi projesi II. Meşrutiyet'ten sonra hızla artan kültürel ilişkiler ağının geldiği son nokta olduğunu söyleyebiliriz. I. Dünya savaşında ittifak ederek aynı düşmana karşı savaşan iki milletin savunma ve savaş dışında kaynaşmalarını ve Türkiye'de Alman kültürünün yaygınlaşmasını hedefleyen faaliyetlerin en önemli bir parçası belki de budur. Bunun nasıl olduğu ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda yeterli tafsilat vardır.³ Son zamanlarda yayınlanan arşiv belgelerinde bu eğitim yardımının arka planını detaylı takip etmek mümkündür. Dârülfünûnda görev yapan Alman ilim adamlarına yönelik oldukça nitelikli çalışmalardan da bahsetmek mümkündür. Osmanlı Devleti ile Almanya

3 Son zamanlarda bu konuda yapılan çalışmaların sayısı hayli fazladır. Bunlardan en önemlilerinden bahsedecek olursak şunları zikretmek yerinde olur. Yukarıda iki çalışması zikredilen Klaus Kreiser'in yeni tarihli bir çalışması da çok faydalı bilgiler içermektedir. "İm Dienste ist der Fes zu tragen-Türkische Vorklesungen Deutscher Professoren am İstanbuler Dârülfünûn (1915-1918), *Deutsche Wissenschaftler im türkischen Exil: die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933 – 1945*, yayımlayanlar; Christopher Kubaseck ve Günter Seufert, Würzburg : Ergon, 2008, 21-40. Klaus Kreiser, bu çalışmasında Darülfünun'un ilk Alman hocalarının sözleşmelerinde yer alan *görev esnasında Fes takma* maddesini makalesine başlık olarak seçmiştir. Özellikle Osmanlı tarafının bu hocalardan taleplerini irdelemiştir. Sözleşme şartlarını ve konu hakkında bilinmeyen pek çok husus da bu çalışmaya ilave edilmiştir. Ders programları ve derslerle ilgili olarak karşılaştır: M. Ergün,; „Die deutsch-türkischen Erziehungsbeziehungen während des Ersten Weltkrieges“, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 3 (1992), S.193-210

arasındaki var olan ilişkiler ve II. Meşrutiyetten sonra ve I. Dünya savaşının getirdiği yakın işbirliği sebebiyle en üst noktaya ulaşmıştı. Dârülfünûnun geliştirilmesi projesi ve Almanya'dan öğretim görevlisi getirilmesi konusu böylece gündeme geldi. Dârülfünûna ilk olarak gelen ilim adamlarının ana amacı Osmanlı devletindeki ilim ve kültür hayatını yükseltmek ve Alman kültürünün ve anlayışının yerleşmesini sağlamaktı.

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti bünyesinde nerdeyse her kurumda Alman etkisi ve anlayışı hızlı bir biçimde yaygınlaşmaktaydı. Başlangıçta Almanlar, faaliyetlerini daha çok iktisadî ve askerî alanlarda yoğunlaştırmışlardır. Almanya Osmanlı devletinde kalıcı bir etkinliğe sahip olmak için yalnızca bu iki sahada faaliyet göstermenin yeterli olmayacağına bilincindeydi. Kalıcı olmanın en önemli yollarından birisi Alman dilinin ve kültürünün Osmanlı topraklarında yayılmasıydı. Bu şekilde Alman dili ve kültürünü tanıyan ve Almanya'ya sempati ile bakan yerli bir zümre kazanılmış olacaktı. Alman dili ve kültürünün Osmanlı topraklarında yayılmasını sağlayan en önemli kuruluş Alman okullarıydı. Ülkenin çeşitli yerlerinde açılan bu okullarda gözetilen sıra öncelikle Alman iktisadî yatırımlarının yoğunlaştığı bölgeler olmaktaydı. Okullar, buldukları bölgelerde iki işlevi birden yürütmekteydiler. İlk olarak Osmanlı devletinde yaşayan Alman vatandaşlarının eğitim ihtiyaçları karşılanıyor, ikinci olarak da Alman olmayan öğrenciler bu okullara kabul edilerek Alman dili ve kültürü yayılmaya çalışılıyordu. Aynı bir çalışmada ele alınması gereken mevzunun bu bağlamda ele alınmasının nedeni; aynı minvalde yapılacak ilerdeki araştırmalarda ilgili bağlantının dikkate alınarak konunun belki de farklı bir boyutunun tespitine yardımcı olmaktır.

Alman Dili ve kültürünün yabancı bir ülkede yayılması ve kök salması doğrultusunda eğitim kurumlarının yanında sağlık kurumları, ticarî kuruluşlar, dini örgütler, basın vb. sivil örgütler de önemli rol oynamaktaydı. Almanlar bu ve benzeri kurumları da kullanarak dillerini ve kültürlerini Osmanlı topraklarında yaymaya çalışmışlardır. Almanya'nın Dârülfünûna katkısı bütün bunları daha da peçinlenmek amacını taşıyordu.

Bu tespitler ışığında aşağıdaki sorulara cevap vermek gerekmektedir:

Almanya'nın dil ve kültür politikasının Osmanlı Devleti'ne yönelik genel yaklaşımındaki yeri nedir? Osmanlı Devleti'nin Alman dil ve kültür politikasına bakışı nasıldır? Dil ve kültür politikasının en önemli uygulayıcısı olan Alman okullarının Osmanlı eğitim sistemi içindeki konumları

nedir? Bu okulların ders müfredatları nasıldır, hangi dersler ve kitaplar okutulmaktadır? Okulların kültürel bilinçlenmeye katkısı nedir? Okulların buldukları bölgedeki halkla ilişkileri ne düzeydedir? Okullara devam eden öğrencilerin sosyal ve ekonomik durumları nedir? Alman dili ve kültürünün Osmanlı yüksek öğrenimindeki konumu nedir, Alman profesörlerin bu konudaki katkıları ne olmuştur? Alman dilinin ve kültürünün yayılmasına yardımcı olan diğer kurumlar hangileridir, ne ölçüde katkı sağlamışlardır? Alman dilini öğrenmek amacıyla Osmanlı tarafı ne gibi girişimlerde bulunmuştur? Alman dil ve kültür politikası nasıl bir sonuç vermiş, kimlere ulaşabilmiştir? Alman dilinin diğer bir temsilcisi olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun aynı konudaki politikası, bu çerçevede Almanya ve Alman politikasına karşı tavrı nedir? Bütün bu soruların cevabını vermeyi deneyen bazı çalışmalar yapılmış olmasına rağmen konuyu bütün yönleriyle ele alan çalışmalara olan ihtiyaç azalmamıştır. Burada bu soruların tespitinden sonra diğer çalışmalarımızda bu eksenle yeni çalışmaların hazırlığında olduğumuzu da belirtmemiz gerekiyor.⁴ Bu çalışmalar öncesi en azından bu sahadaki bazı öncül çalışmalara da kısa da olsa değinmek gerekiyor.

Türk-Alman ilişkilerinin kültürel ve eğitim boyutuyla ilgili çalışmalara kısa bir bakış⁵

Bu sahada yapılmış bazı öncül çalışmalardan bahsetmek mümkünse derli toplu ve ayrıntılı bir inceleme olarak Frederich Dahlhaus'un çalışmasını öncelikle ele almak gerekmektedir. Frederich Dahlhaus⁶ araştırmasında Alman dış basın ve kültür politikasını Almanya'nın genel dış politikası çerçevesinde değerlendirmiştir. Almanya'nın hangi dış politika saikleriyle böyle bir yola başvurduğu, bu politikanın uygulanması için hangi araçların kullanıldığı başarılı bir şekilde anlatılmıştır. Dahlhaus araştırmasında Osmanlı yönetiminin bu politikaya karşı tavrını net olarak belirtmemiş,

4 Kemal Turan, *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*, İstanbul, 2000, 59-84.

5 Bu bölümde Dr. Mehmet Cebeci'nin Türk-Alman ilişkileri başlıklı bir taslak çalışmasından yararlanılmıştır. Kendisine müteşekkirim.

6 Dahlhaus, Friederich: *Möglichkeiten und Grenzen auswärtiger Kultur – und Pressepolitik; dargestellt am Beispiel der deutsch-türkischen Beziehungen 1914-1928*. Münster (Westfalen), Universitesi, Doktora tezi, 1989.

aynı şekilde bu politikanın sonuçları yalnızca Almanya açısından değerlendirilmiştir.

Bir başka araştırmacı olan Jürgen Kloosterhüs⁷ çalışmasında Alman politikasının ve kültürünün dış dünyaya gönüllü taşıyıcıları olan yabancıların açmış oldukları dernekleri (*Auslandsverein*) incelemiştir. Geniş ve son derece faydalı arşiv malzemesi de sunan araştırmacı, Almanya'nın Uzak Doğu, Yakın Doğu ve Latin Amerika'daki kültür, basın, okullaşma politikaları ile birlikte Alman düşüncelerinin yayılımı ekseninde konuyu geniş bir açıdan ele almıştır.

Lothar Rathman⁸ ise marksist bir anlayışla kaleme aldığı eserinde, kendi ifadesiyle Almanya'nın süreklilik arz eden emperyalist ve yayılmacı politikasını Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'ye karşı uyguladığı politika ile örneklendirmektedir. Kitabında Alman sermayesinin Osmanlı Devleti'ndeki yayılımının serüvenini ve Almanya'nın ekonomik bir hegemonya kurmasında kurban ülke olarak Osmanlı'nın rolü ve bu sömürü politikasının uygulanışı anlatılmaktadır.

İlber Ortaylı⁹ eserinde Almanya'nın Osmanlı Devleti'nde artan nüfuzunu gerekçeleriyle irdelediği eserinde, Almanya'nın o dönemde üstün bir konuma geçebilmesi için bütün şartların mevcut olduğu tespitinde bulunmakta ve bu şartlardan Almanların en iyi bir biçimde yararlanarak kendi amaç ve ülkeleri doğrultusunda kullandıklarının altını çizmektedir.

Wilhelm van Kampen¹⁰ çalışmasında II. Wilhelm dönemi Almanya'sının Türkiye politikasını anlatıyor. Kampen'e göre Alman-Türk ilişkisini doğru anlayabilmek için olaya emperyalizm (Almanya) ve milliyetçilik (Osmanlı) kavramlarıyla yaklaşmak yeterli değildir. Türk-Alman ilişkisini doğru olarak tanımlayan kelime ortaklıktır ve konuya bu açıdan yaklaşırsa doğru sonuçlar elde edilebilir. Araştırmada Alman politikasının kökenleri, Alman toplumunun Osmanlı'ya ve Osmanlı kültürüne bakışı, Alman kamuoyunda nasıl bir Osmanlı imajı çizildiği

7 Kloosterhüs, Jürgen *Friedliche Imperialisten* ", *Deutsche Auslandsvereine und auswärtige Kulturpolitik 1906-1918*, Frankfurt am Main, 1988

8 Rahman, Lothar: " *Stossrichtung Nahost 1914-1918* ", Berlin, 1963

9 Ortaylı, İlber : *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, İstanbul ,1983.

10 Kampen, Wilhelm van: *Studien Zur Deutschen Türkeipolitik in der Zeit Wilhelms II*, Kiel, 1968.

bu dönemki Almanya-Osmanlı ortaklığı gibi konular irdelenmekte ve konuya kendisinden önceki çalışmalardan farklı yeni yaklaşımlar getirmektedir.

Ch. Sullivan¹¹ eserinde Osmanlı ile Almanya arasındaki diplomatik ilişkileri (1908-1914) ayrıntılarıyla anlatıyor. Almanya için Osmanlı'nın konumunun ne olduğu, Almanya'nın Osmanlı'ya karşı izlediği politikanın nasıl saptandığı, hangi etkenlerle değişime uğradığı geniş bir şekilde ele alınmaktadır.

Hugo Grothe¹²Almaya'nın İslam Dünyasına ve Osmanlı'ya yönelik politikasının oluşmasında aktif rol alırken bu kitabında Osmanlı Devleti'ndeki Alman çıkarlarının neler olduğunu ve bu çıkarlara nasıl ulaşılabileceğini anlatmıştır. Grothe bu kitapçığıyla Alman kamuoyunu hem bilgilendirmeyi hem de ilgilerini bu bölgeye çekmeye çalışmıştır.

Polat Haydaroglu¹³ yabancı okulları incelediği çalışmasında bu okulların nasıl bir ortamda ortaya çıktıklarını ve gelişip yaygınlaştıklarını anlatmaktadır. Polat Haydaroglu'na göre bu okullar Osmanlı'nın kendilerine tanıdığı din ve eğitim serbestisini alabildiğince kullanmışlar, çoğu zaman da suistimal etmişlerdir. Kitapta Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, Rusya, Avusturya, Almanya, İran ve Bulgaristan ile birlikte yerli azınlıkların açtıkları okullar hakkında bilgi verilmektedir. Yazara göre bu okullar eğitim amaçlarının çok ötesinde daha ziyade mensubu buldukları devletin veya azınlığın siyasi hedefleri doğrultusunda faaliyet göstermişlerdir. Tabii bu çalışmaları takip eden, konuyu değişik açılardan ele alanlardan da söz etmek gerekir.

Mustafa Gencer tarafından doktora tezi olarak hazırlanan *Bildungspolitik, Modernisierung und kulturelle Interaktion: Deutsch-Türkische Beziehungen* (1908-1918) adlı çalışmanın Türkçe çevirisi *Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhü" 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim* adıyla da yayımlanmıştır. Yeni verileri içermesi bakımından bu alanda göz ardı edilmemesi gerekli bir çalışmadır.

11 Sullivan, Charles: *Stamboul Crossing: German Diplomacy in Turkey, 1908 to 1914*, München, 1978.

12 Grothe, Hugo: *Die asiatische Türkei und die deutschen Interessen*, Halle. 1913

13 Polat Haydaroglu: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara. 1990.

Dârülfünûn'da Alman ilim adamları

Adı geçen Profesörler ve uzmanlık sahaları

Prof. Dr. C. F. Lehmann-Haupt; Berlin, Liverpool, Eski Ortadoğu Milletler tarihi.

F. Giese, Berlin, Türkoloji; Ural Altay Dilleri.

G. Bergsträsser, Leipzig, Mukayeseli Sami dilleri.

Doç. Dr. Erich Obst, Warburg, Coğrafya.

Dr. Georg Anschütz, Hamburg, Deneysel Psikoloji, Pedagoji.

Doç. Dr. Jakoby, Berlin, Felsefe.

Walther Schönborn, Kamu hukuku.

Friedrich J.J. Hoffmann, Halk ekonomisi.

Doç. Dr. Fleck, Kiel, Maliye, Finans Ekonomisi.

R. Czarnik, Würzburg, Zooloji.

Dr. Erich Leick, Greifswald, Botanik.

Walther Penck Leipzig, Jeoloji.

Fritz Arndt, Breslau, İnorganik Kimya.

Dr. Hoesch, Berlin, Organik Kimya.

Gustav, Teknik Kimya,

Dr. Fester, Frankfurt A. Main, Teknik Kimya.

Dr. Hoffman, Hannover, Ziraat.

Dr. Unger, Arkeoloji, Müze.

Dr. J. Würschmidt, Fizik.

Dr. Mordtmann, Tarih Metodolojisi.

Dr. Nord, Avrupa Özel Hukuku.

Bunlara ilaveten 1917 yılında Dr. W. Richter Alman Dili ve Edebiyatı hocasına getirilmiştir. Alman Profesörlerin I. Dünya savaşının sona ermesiyle birlikte İtilaf devletlerinin baskısıyla İstanbul'u terk etme zorunda kaldıklarını ve kısa süre içinde ülkelerine döndüklerini biliyoruz.¹⁴

14 Mehmet Ali Aynî, *Darülfünun Tarihi*, İstanbul, 2007, s.52-53.

Dârülfünûndaki Alman İlim Adamlarına Yönelik Tepkiler

Konuyu eğitim ve kültürel boyuttan Dârülfünûnda görev yapan Almanlara indirgeyecek olursak dönemin etkin bazı kalemlerinin de yazdıklarını gözden uzak tutmamak gerekir. Meşrutiyet sonrası dönemde Dârülfünûnun durumunu daha yakından tanımak için Halit Ziya Uşaklıgil'in hatıraları önemli bir kaynaktır. Uşaklıgil eserinde Dârülfünûn'un I. Dünya Savaşı esnasında yer değişikliğinden bahsederken bu arada Almanya'dan buraya getirilen Alman ilim adamlarından da bahsetmeden geçemez. Fakat onun görüşüne göre bu ilim adamlarının davet edilmelerinden umulan maksat elde edilememiştir. Ona göre Türkçe bile bilmeyen bu ilim adamlarından Dârülfünûnun adına bir kazanç beklemek yanlıştır. Ayrıca savaşa katılan öğrencilerden dolayı dersler de istenilen şekilde verilememiştir. Uşaklıgil eserinde bu davet girişimini siyasi ve politik nedenlerle ilintilendirmektedir. Ayrıca o sıralarda Dârülfünûn'da bulunan Profesörlerin birisi dışında hiçbirisinin Türkçe bilmediklerini ve derslerini Türk asistanların yardımıyla anlatabildiklerini fakat ne yazık ki dersleri dinleyecek yeterli talebe bulamadıklarını anlatmaktadır.¹⁵ Kreiser bu konuda daha farklı düşünmektedir. Alman hocaların derslerin anlatımında başarılı olduğuna dair iddia için Klaus Kreiser'in ilgili çalışmasına bakılabilir.¹⁶ Adı geçen makalede eğitim ve öğretim konularında yapılan farklı çalışmalar da nakledilmektedir.

Klaus Kreiser'in, yayımlanan her iki makalesinde ve ayrıca bu çerçevede ele aldığı müstakil çalışmalarında altını çizdiği husus şöyle özetlenebi-

15 Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul, 1942, s. 169–174.

16 “*Chemie und Geowissenschaften sind auffällig gut vertreten. Die Inhaber dieser Lehrstühle waren an einer empirischen Forschung und an der praktischen, auch kriegswirtschaftlich ertragreichen Umsetzung ihrer Arbeit interessiert. Während die Literatur zum türkischen Hochschulwesen mit Recht Neuerungen wie das Institutssystem (Dârül-Mesâ’î) mit Bibliotheken, Sammlungen und Laboratorien hervorhebt, wird auf viele ambitionierte, allerdings meist auf dem Papier gebliebene Projekte wie Beobachtungsstationen für Klimakunde, Zoologie, Botanik und Geologie kaum eingegangen*”. Kimya ve Coğrafya bilimleri oldukça iyi bir düzeyde temsil edilmekteydi. Bu bölümlerin kürsü başkanları savaş ekonomisi şartları altında verimli çalışmalarını uygulamaya dayalı deneysel araştırmaları gerçekleştiriyorlardı. İtiraf etmek gerekirse Türkiye Yüksek Öğrenim literatürüne geçecek olan tamamen yeni Enstitü sistemi (darü'l-Mesai), kütüphane, derleme ve laboratuvarlarıyla vurgulanırken, pek çok da gayretli, fakat kağıt üzerinde kalan meteoroloji, zooloji, botanik ve jeoloji gibi branşlardaki gözlemevleri projeleri çok az değinilmiştir.” İm Dienste ist der Fes zu tragen-Türkische Vorklesungen Deutscher Professoren am İstanbuler Dârülfünûn (1915-1918) s. 25.

lir; Dârülfünûn'daki Alman ilim adamlarının kısa süreli de olsa üzerlerine aldıkları bu ağır sorumluluk dolu vazifeyi yerine getirmek için elinden gelen gayreti samimi olarak gösterdikleri ve bu çabalarının da istenilen ölçüde olmasa da kısmen de olsa meyvesini Dârülfünûn'un Üniversite'ye dönüşümünden sonra başlayan Üniversite reformuyla ve II. Dönem diye nitelendireceğimiz 1933 sonrası Alman Profesörlerle verdiği şeklindedir. Özellikle Kimyager Arndt'in Türkiye'ye 1933'te ikinci kez gelişine ve ilmî faaliyet adına yaptığı çalışmalara bakılırsa konu hemen anlaşılabilir.

Konuya menfi bir yaklaşım olarak meşhur eğitimcilerden ve Dârülfünûn'un ilk rektörü (eski isimlendirilmesiyle Dârülfünûn Emin'i) olan İsmayil Hakkı Baltacıoğlu'nun fikirleri tartışılabilir.

Baltacıoğlu'na göre eğitimde tek bir ülkeden ilim adamı getirilmesi doğru değildir. Onun beklentisi sahasında otorite olmuş, dünya'nın değişik ülkelerinden seçkin ilim adamlarının davet edilerek görevlendirilmesidir. Bu yaklaşım rağbet görmeyerek, Dârülfünûn Meclis-i Müderrisînin benimsediği görüş yerine Dr. Franz Schmidt ve Maarif Nazırı Ahmet Şükrü Bey'in ortaklaşa tespit ettikleri esaslar muvacehesinde Almanya'dan öğretim elemanı getirilmesine karar verilmiştir. İsmayil Hakkı Baltacıoğlu olayı hatıratında şöyle nakleder:

“Maarif Nezareti'nin 1331 (1915) tarihli tezkeresinin 12'nci fıkrasında şu satır yazılıydı: «Her üç fakülte için Almanya'dan müderrisler getirileceğinden, bunların hangi dersler için getirilmelerinin gerekli ve uygun olacağı saptanacaktır.» Maarif Nezareti'nin, Almanya'dan müderris getirilmesine ihtiyaç gösteren dersler olup olmadığını bilmeden, müderris getirmeyi düşünmüş ve karar vermiş olduğu anlaşılıyordu ve böyle bir cehalet içinde Alman müderrislerinin hangi dersler için getirilmesi gerektiğini Fakülte'den soruyordu. Bu garip ruh yapısı yalnız Maarif Nezareti'nin değil, bütün ülke diplomatlarının idi. Ben Meclis-i Müderrisin'de bu eğilime şiddetle karşı geldim. Müderrislerin tek ülkeden değil, uzman ülkelerden getirilmesi gerektiğini söyledim. Bu işte özellikle Amerika'nın hiç unutulmaması gerektiğini belirttim. Hiç unutmam Ağaoğlu Ahmet Bey, bana dönerek:-Fakültemizde terbiye dersini sen veriyorsun. Bilimsel yeterliliğin vardır. Sen bu dersi verdiğin sürece neden Amerika'dan müderris getirilsin? Dedi. Hemen cevap verdim:- Amerika'dan John Dewey gibi ilmi ve yüksek yetki taşıyan bir pedagog getirilirse, ben dersimi ona terk etmekte asla duraksamam. Merhum, bu özverimi yersiz bulmuş ve dudaklarını bükmişti. Ben ruhi yapım itibariyle kendimi ona çok benzetirdim. Beni

ondan ayıran esaslı bir fark vardı. Ağaoğlu, çok pratik bir zekâ taşırdı ve çok ihtiyatlı idi. Ben ise atılgan bir gençtim. Şimdi o olayın hatırası üzerinde dururken, Ağaoğlu'nun aramızdan kaybolmasından dolayı tekrar derin bir üzüntü duyuyorum. Mücadelede başarılı olmuşum. Meclis-i Müderrisinin Nezaret'e verdiği cevaba şu satırları eklettirdim:

“12. madde -Dârülfünûn öğretimi için Avrupa'dan uzman getirilmesi maddesinin Yüksek Nezaret tarafından düşünülmesi ve tasarlanması, Dârülfünûn gerçek yükselişinin sağlanması açısından olağanüstü önemli- olup, şükran ve minnetle değerlendirilmelidir. Ancak uzmanların ayrıcalıklı olarak Almanya'dan getirilmektense, fenlerin çeşitlerine göre, ülkemizin özellikleri de göz önünde tutularak, amaçlanan gelişmeyi sağlayacak en uygun, çeşitli Avrupa ülkelerinden, gereği kadar getirilmesi uygun düşmektedir. Gelecek uzmanların belirli bir süre içerisinde Türkçe öğrenmeleri zorunlu olmalı ve Türkçe öğretim yapabilecek düzeye gelinceye kadar öğretim ve anlatım konularını ders ders yazarak muavinine açıklaması ve muavinin de uzmanın anlatımından sonra bu dersleri öğrenciye anlatmakla beraber, tercüme etmesi esasları karar altına alınmıştır.”

Maarif Nezareti, Meclis-i Müderrisinin bu haklı isteğini hiç dikkate almadı ve Macar etnografya uzmanı Mesaroş Bey dışında, bütün müderrisleri Almanya'dan getirdi. Bu müderrisler Edebiyat Fakültesi için on, Fen Fakültesi için altı, Hukuk Fakültesi için dört kişi idi. Bu garip girişimin garip olan neticeleri şunlar oldu: Alman müderrislerin çoğu tek kelime Türkçe bilmiyorlar, öğrenci de tek kelime Almanca bilmiyordu. Derslerini Almanca yazıp konuya yabancı olan muavinlerine -o zaman bunlar birer çevirmenden başka bir şey değildi- veriyorlar, onlar da Türkçe'ye çevirdikten sonra papağan gibi okuyorlardı. Alman müderrisler Dârülfünûn'da çalıştıkları iki yıl içinde tek kelime Türkçe öğrenmediler. Fazla olarak kendi aralarında birleşip Profesör Lehmann-Haupt'ı lider seçtiler ve Meclis-i Müderrisin toplantılarında Türk meslektaşlarına her vesileyle engelleme yapmaya başladılar. Bu çalışmaların birinde Köprülüzade Fuat'ın Alman profesörlerin liderine verdiği ezici ve susturucu cevapları hatırlarım. Bir kere de merhum Cenap Şehabettin kendi kişiliğine yöneltmek istenen sinsi hareketi ortaya çıkarıp, girişimcisini pek fena bir duruma düşürmekte hiç güçlük çekmemişti. Bu olaylar size o zamanki Türk ve Alman müderris karışımındaki unsurların birbirini nasıl itip kaktığını göstermek için yeterlidir. Dahası var: Bütün bu iki yıl içinde Alman müderrislerinin önemli bir kısmı «Almanya'dan sipariş edilen kitaplar gelmedi, ders aletleri

gelmedi!» diye ders vermekten çekindiler. Bütün Alman müderrisleri maroken koltuk, maun yazıhane, etajer, klasör, lüks hokka takımı, saydam cetvel istiyorlardı. Hele bazıları yazmanlarını, odacılarını bile kendileri seçiyorlardı.¹⁷

Onun anlayışına göre; Bu işbirliğinden Osmanlı'nın müttefiki ve kader arkadaşı Almanya'nın ne anladığı ve nereye ulaşmak istediği meselesi açık seçik anlaşılır bir şeydir.¹⁸ Baltacıoğlu'nun görüşleri olumsuz olmakla beraber onun gibi düşünmeyenler de vardı.

Mehmet Ali Aynî'nin "Dârülfünûn tarihi" adlı eserinde Dârülfünûnda görevli profesörlerin branş ve görevleri detaylı olarak anlatılmaktadır. Fakat Halit Ziya'nın anlattıklarının aksine M. Ali Ayni, bu gelen profesörlerin pek çok iyi işleri başlattıkları ve faydalı olduklarını belirtir.

"Bununla beraber bu profesörlerin Dârülfünûna herhalde bilvasıta büyücek hizmetleri dokunduğunu itiraf mecburiyetindeyiz. Zira pek çalışkan ve müteşebbis olan bazıları dersane ve darülmesailerini mükemmel bir hâle koymak için ne gibi âlât, edâvât, numune ve kitaplar lazımsa Maarif Nezareti vasıtasıyla celp ve tedarik ettirmiştiler. Hele coğrafya müderrisi Obst bütün müderrislere numune olacak derecede bir faaliyet göstermeye başlamıştı. Zira talebesiyle birlikte ilmî ve tatbikî bazı seyahatler yapmış, ahvâl-ı iklimiye için muhtelif mevkilerde teşkilât-ı hususiye vücuda getirmişti (Sene 1332/1916)¹⁹

Alman hocaların derslerinde asistan veya mütercim kullandıklarını yukarıda söylemiştik. Yeri gelmişken bunlardan ilginç ve renkli bir sima hakkında da çok kısa da olsa da bilgi vermek lüzumu vardır.

Asıl adı Moiz Kohen olan, Tekin Alp de Dârülfünûn'da derslere girmekte ve aynı zamanda Almanya'dan gelen profesörlerden iktisatçı Dr. Anton Fleck'e tercümanlık yapmaktaydı. Bilgi mecmuasında yayımlanan ve Almanları her bakımdan öven iki yazısı nedeniyle Dârülfünûn'da göreve getirilişinin rastlantı olduğunu düşünmek zordur. Tekin Alp'in yazılarında Almanlara övgü ve senalar düzmesinin ana sebebinin o dönemde artan

17 İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Hayatım*, haz. Ali Baltacıoğlu, İstanbul, 1998, 226-228.

18 Baltacıoğlu, a.e., 227-228.

19 M. A. Aynî, a.e, s.54.

Alman hayranlığının Türk aydınlarındaki izdüşümü olduğu söylenebilir. İlgili yazılarının isimlendirilmelerine bakılınca bile konuda ortamın katkısı kolayca anlaşılır. Tekin alp, *Alman Müteallimlerinin Yaşayışı*, Bilgi Mecmuası, İstanbul, 1/3 (Ocak 1329/1914), s.311-323 ve *Almanlarda İctimaî Hayat, Askerî Yaşayış*, Bilgi Mecmuası, İstanbul, (Şubat 1329/1914), s. 418-425.

Tekin Alp'in birinci Dünya savaşı öncesi Türk-Alman yakınlaşmasının tesirlerinin açık bir şekilde görüldüğü bir ortamda bu yazılarının Alman hayranlığı ve modeline olan ilgi sürecini hızlandırmada büyük bir katkısı olduğu muhakkaktır. Osmanlı'da model ülke olarak kısa bir süreliğine de olsa Almanlar öne çıkmıştır. Bütün bu etkenlerin bir araya gelmesi ile birlikte Osmanlı devleti Almanların safında I. Dünya savaşına girmiştir. Bu savaştan sonra da varlığını devam ettiremeyerek tarih sahnesinden çekilerek yerini yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da Tekin Alp'in bu Alman hayranlığının kısa sürüşü ve I. Dünya savaşı sonrası kaleme aldığı daha sonraki yazılarında buna benzer ifadelerin tekrar görülmemesi bir tarafa ayrıca ilgili makaleye atfen telmih kabilinden en ufak bir imada da bulunmamış olmasıdır.

Sonuç Yerine

Son tahlilde söylememiz gereken şudur ki; Dârülfünûndaki Alman Profesörlerin ilk dönemdeki katkılarının istenilen düzeye ulaşamamasında en büyük etken savaş ortamında eğitim ve öğretim faaliyetlerinin getirdiği güçlüklerle doğrudan alakalıdır. Dârülfünûnda ilk dönemde görev yapan Alman profesörler bizzat Almanya hükümetinin gerçekleştirdiği özel bir sınavla gelmişlerdir. Her iki tarafın parafe ettiği anlaşmalarla statüleri belirlenerek göreve başlamışlardır.

Her iki gurubun arasındaki farkları şu şekilde göstermek mümkündür.

İlk guruptaki Öğretim elemanlarının sayısı oldukça azdır. En son katkılarla birlikte 19-20 civarındadır. 1933 yılında gelenlerin sayısı hayli fazladır. Kemal Turan'ın çalışmasında bu rakam 140 olarak verilmektedir. Bazı kaynaklarda 180 rakamı verilmiştir. Muhtemelen kendi imkânlarıyla Türkiye'ye gelenler de bu rakamlara ilave edilmiştir.²⁰

20 Turan, ae., 186.

İlk guruptakiler sadece Dârülfünûnda çalışmışlardır. İkinci Gurup diye isimlendirdiğimiz 1933 sonrası gelenlerden bazıları İstanbul Üniversitesi dışında kurulmuş olan Ankara'daki değişik Üniversitelerde de görev almışlardır.

İlk gurupta etnik köken olarak Yahudi asıllı olan Profesörlerin yok denecek kadar az olduğu söylenebilir. İkinci guruptakilerin büyük bir kısmı Yahudi asıllı veya eşi Alman ırkından olmayanlardan oluşmaktadır. Bunlar arasında zorunlu olarak sürgüne gelenler de vardır (Walter Rubin).

Kalış süreleri bakımından ikinci guruptakiler daha uzun süre kalmışlardır. Öncekiler 1915-1918 yılları arasında 3 yıl civarında kalabilmişler ve I. Dünya savaşının sona ermesiyle birlikte yapılan antlaşmalar gereği ülkelerine dönmüşlerdir. İkinci gurupta gelenlerin böyle bir zorunluluğu olmamakla birlikte 1945 yılından sonra birbirlerinden bağımsız olarak çoğunlukla Batı Almanya'ya dönmüşlerdir.

1933'te gelenler arasında ilk guruptan sadece Kimya Profesörü Dr. Fritz Arndt (1885-1969) bulunmaktadır.

İkinci gelenler Almanya'dan kaçmış olmalarına rağmen Türkiye'de bir Alman tarzı geliştirmişlerdir. Savaş sonrası Alman Üniversiteleriyle ikili ilişkilere girmişlerdir.

İkinci guruptan gelenlerin Almanya'ya dönüşlerini hızlandıran bazı iç etkenler olmuştur. Özellikle maaş farklarının yüksekliği, bu durumun zaman zaman basında dillendirilmesine de yol açmıştır. Atatürk ve İnönü dönemlerinden sonra bu konudaki bazı dillendirmeler, şikâyetler örtülü kalsa da Almanya'ya dönüşte katalizör rolü oynamıştır da denilebilir. Bu konudaki gizli kalmış etkenler o dönemde çalışanların veya yakınlarının şahitliği demek olan hatıralarının yayınlanması veya özel röportaj ve soruşturma tarzında kaleme alınmış eserlerin neşrinden sonra ortaya çıkabilir. Bu konuda bazı şahsi duymalara sahip olmakla birlikte spekülasyon oluşturacak yanlış anlamaların önüne geçmek için detayları ileride yapılacak ek çalışmalara bırakılmıştır.

Dârülfünûnun ilk döneminde gelenlerin istenileni verememesi altında değişik sebepler vardır. Daha önce böyle bir tecrübenin örneğinin bulunmaması başta olmak üzere Dârülfünûn öğrencilerinin I. Dünya savaşının önemli bir cephesi olan Çanakkale savunmasına gönüllü olarak katılmaları eğitimden istenilen verimi alamama konusunda etkili olmuştur. Dârülfünûn

talebelerinin derslere katılmaması ve Savaştan çok az öğrencinin sağ olarak dönebilmesi gibi pek çok nedenler istenilen hedefe ulaşmayı etkilemiştir.

Bu hedefe ulaşamamayı haksız bir biçimde aynı dönemde eleştirenler olduğu gibi sonradan yapılan bazı çalışmalarda aynı konu dile getirilerek devam ettirile gelmiştir.²¹

Fakat bu birinci tecrübenin olumlu havası ikinci defa Türkiye'ye gelen Alman Profesörlerin olumlu hizmetler yapmalarına vesile olmuştur. Birinci dönemde gelenlerin başlatmış oldukları çalışmaları ikinci dönemde gelenler devam ettirmişler veya geliştirmişlerdir de denilebilir.

Birinci dönem gelenlerin seçiminden tutunda masrafları ve giderlerine kadar bütün inisiyatif dönemin Alman hükümetinin kontrolündedir. İkinci gurup ise İsviçre'de kurulan **Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaftler im Ausland** (Yurtdışında yaşayan Alman İlim Adamları Dayanışma Derneği) aracılığıyla yapılan sözleşmelerle Türkiye'ye gelmişlerdir.

Artık bu aşamadan sonra yapılacak olan şudur ki; Dârülfünûnla alakalı çalışmalarda Alman Profesörlerin bir Prosopografi çalışması şeklinde biyografi ve eserleri hakkında yapılan çalışmaları gösteren rehber çalışmalara ihtiyaç vardır. Ayrıca bu hocaların yolundan giden salikleri diye tabir edebileceğimiz Alman ilim geleneğinin daha sonraki halkalarının bir soyağacı şeklinde gösterilmesi de gereklidir. Türkiye'de gerçek anlamda gerek sosyal bilimlerde gerekse fen bilimlerinde görev yapan ilk dönem Alman Profesörlerin katkıları konusu tartışma götürmez bir gerçektir. Özellikle ikinci dönem diye adlandırdığımız 1933 sonrası gelen çoğunluğu Musevi asıllı Alman vatandaşlarının yüksek eğitimin hemen her sahasında yol gösterici çalışmaları unutulmamalıdır. Türkiye'deki yüksek eğitim ve öğretimin yegâne başlatıcısı Almanlardır gibi iddialar yerine ilmî bir hakikat ve kadirşinaslık adına bir gerçeğin altını çizmek gerekir. İlmin pek çok sahasında öncülük yapmış Alman ilim adamlarına teşekkür adına yapılan olumlu her türlü çalışma takdirin ötesindedir.

21 Abdurrahman Siler, *Türk Yüksek Öğretiminde Darülfünûn (1863-1933)*, Hacettepe Üniversitesi. SBE. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1992, 139-161, oradan naklen Ali Arslan, *Darülfünûn'dan Üniversite'ye*, İstanbul, 1995, 66-68.